

Woelige jaren

Het illustere kabinet-Den Uyl (1973-1977)

Het is bijna vijftig jaar geleden dat het kabinet-Den Uyl aantrad, maar er verschijnen nog steeds veel boeken over die periode. Waarin zit de aantrekkingskracht van dat kabinet, en hoe werd er in die jaren over de ministers geschreven door de pers?

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

In het onlangs verschenen boek *Haagse jaren. De politieke memoires van Ruud Lubbers* komt de persoon Den Uyl en het naar hem genoemde kabinet vaker voor dan enig andere politicus met wie Lubbers heeft samengewerkt. Opvallend, want Lubbers heeft als langstzittende premier met zeer veel personen moeten samenwerken en had ook met veel politici een lange band. Toch, Joop staat bovenaan. De impact van het kabinet-Den Uyl op de Nederlandse politiek was dan ook groot. Het wordt het meest linkse kabinet ooit genoemd, al valt daar over te twisten. Kijk maar eens naar de 'linkse' besluiten die het kabinet-Pierson (1897-1901) heeft doorgevoerd.¹

De inbraak

Na de lange formatie van 164 dagen (niet eerder duurde een kabinetsformatie zo lang) stond er in 1973 een kabinet met koningin Juliana op het bordes waarin maar liefst vijf partijen vertegenwoordigd waren. Formateur Burger (minister onder Gerbrandy in Londen en later fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer) had een vrij ongebruikelijke *move* gemaakt door twee prominente ARP'ers te vragen voor deelname aan het kabinet, buiten medeweten van de fractievoorzitter van de christelijke ARP. Boersma en De Gaay

Fortman haptten toe. Burger was tevreden want zijn 'inbraak' had het gewenste effect: er was een kabinet geformeerd. Belangrijker, de christelijke partijen waren uit elkaar gespeeld, want ook de katholieke KVP leverde ministers (onder andere Van Agt en Lubbers). De andere christelijk-confessionele partij (de Christelijk Historische Unie) stond buitenspel. Het ontstaan van een grote, christelijke volkspartij leek hiermee voorkomen. De drie partijen die naast de ARP en de KVP deel uitmaakten van het kabinet-Den Uyl behoorden tot de linkerkant van het politieke spectrum: de PvdA, D'66 en de kleine PPR. Maar de actie van Burger werkte tegen hem. De christelijke partijen werden door hun afkeer tegen te veel invloed van 'links' juist naar elkaar toe gedreven. Niet voor niets ontstond kort na het einde van het kabinet-Den Uyl het Christen Democratisch Appèl. Burger had geheel onbewust en onbedoeld het proces tot eenwording versneld.

Jeugdig kabinet

De ambities van het kabinet werden door Den Uyl c.s. verwoord in het motto voor de komende vier jaar: 'Spreiding van kennis, macht en inkomen.' Een motto dat associaties oproept met de jaren zestig, waarin de jeugd hervormingen eiste. In het

Het kabinet-Den Uyl op het bordes met koningin Juliana, 11 mei 1973. Bron: Rijksoverheid.nl.

kabinet zaten dan ook veel relatief jonge ministers. Duisenberg (Financiën, PvdA) was 38 jaar oud, Lubbers (Economische Zaken, KVP) was 34 jaar en Pronk (Ontwikkelingssamenwerking zonder portefeuille, PvdA) was pas 33 jaar oud. In de late lente van 1973 ging het kabinet-Den Uyl 'samen in een roeiboot op volle zee vooruit'.²

Dat ze in de bijna volgemaakte vier jaar veel voor elkaar hebben gekregen, mag blijken uit de volgende willekeurige opsomming van besluiten: invoering van het minimumjeugdloon, gelijke betaling van man en vrouw, de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet, verplicht stellen van autogordel en valhelm, invoering van de blaastest (wellicht ingegeven door empirische ervaringen van een aantal ministers met alcohol in het verkeer na lange vergadersessies in het Catshuis), de bouw van de Oosterscheldedam werd door de Kamers gelooft, de nivellering van de inkomens werd stringent doorgevoerd, en Suriname werd in 1975 (zonder bloedvergieten!) onafhankelijk verklaard. Toch kreeg het kabinet met grote tegenslagen te maken: de kapingen en gijzelingsacties door militante Molukse jongeren en de aanval op Israël tijdens Grote Verzoendag in oktober 1973 door een aantal Arabische landen. Het merendeel van de Nederlanders stond in die tijd zeer positief tegenover de jonge staat Israël en ook de regering keurde de Arabische handelingen af. De mensen in het Heilige Land ontvingen steun uit Nederland. De Arabieren speelden daarop de oliekaart, wat resulteerde in een olieboycot die een conjuncturele economische crisis tot gevolg had. De ambitieuze kabinetsplannen werden gedwarsboomd, want de economische groei werd

minder dan de vooraf geschatte 2 à 3 procent, en ook de werkloosheid steeg fors. De teruglopende groeicijfers zorgden volgens Piet de Rooy voor een 'mission impossible' voor het realiseren van allerlei kabinetsplannen.³ Door middel van autoloze zondagen, benzinedistributie en de invoering van maximumsnelheden (80 kilometer per uur op de provinciale en 100 op de snelwegen) poogde de regering de olieproblemen de baas te worden. Dat niet iedereen het daarmee eens was, bleek uit de destijds populaire bumpersticker: 'Ik rij pas 100, als Den Uyl opdondert.'

Misschien kwam het door de wereldcrisis, maar het is waarschijnlijker dat het kabinet-Den Uyl door botsende politieke idealen en karakters steeds meer een vechtkabinet werd. Er waren ruzies over de aanleg van het Dollardkanaal,

'Misschien kwam het door de wereldcrisis, maar het is waarschijnlijker dat het kabinet-Den Uyl door botsende politieke idealen en karakters steeds meer een vechtkabinet werd'

Dennendal (de hardhandige ontruiming van een zwakzinnigeninstituut), Bloemenhove (de sluiting van een abortuskliniek), Lockheed (steekpenningen die prins Bernhard had aangenomen), de zaak-Menten (gevluchte oorlogsmisdadiger), en er was veelvuldig gekissebis tussen bewindslieden onderling. En dan waren er uiteraard nog de botsingen tussen de premier (Den Uyl) en zijn vice-premier (Van Agt) die Den Uyl 'een vermoeiender man dan al zijn voorgangers van na 1945' vond. ▶

¹ Het (liberale) kabinet-Pierson bracht diverse 'sociale' wetten tot stand: onder andere de Leerplichtwet, de Woningwet, de Ongevallenwet, de Gezondheidswet, en de Kinderwetten (zie www.parlement.com).

² Van Kemenade (Onderwijs, PvdA), in een interview met *NRC Handelsblad*, 28-5-1998.

³ P. de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002), p. 261.

De hardhandige ontruiming van het instituut Dennendal op 3 juli 1974. De groepsleider probeert de politie tegen te houden. Foto: Hans Peters, Anefo/Nationaal Archief.

zwangerschappen werden afgebroken. (In 1975 beweerde diezelfde Van Agt overigens dat ‘foetus- sen door de doctoren voor 30.000 gulden per maand aan zeepfabrieken werden verkocht.’⁵) De kwestie of abortus wettelijk was toegestaan en binnen welke termijn bleef de gemoederen nog lang bezig houden, ook omdat Van Agt in mei 1976 opnieuw het voornemen had om de kliniek te sluiten. Een groot aantal mensen probeerde dit te verhinderen. Door juridisch gesteggel bleek het uiteindelijk niet mogelijk om Bloemenhove dicht te krijgen, waarop Van Agt een brief aan de Tweede Kamer stuurde waarin hij zijn twijfels uitte over zijn aanblijven als minister van Justitie door deze kwestie. Toen hij hier later op terugkwam, was niet iedereen in Nederland daar blij mee. Rond Bloemenhove kwamen vaak groepen (meestal vrouwen) samen die hadden gehoord over een op handen zijnde sluiting. Dat zo’n bericht soms zelfs

werd doorgegeven door kabinetsleden (PvdA- minister van Volksgezondheid Irene Vorrink schijnt nogal ijverig de telefoon gepakt te hebben, toen zij vernam wat Van Agt van plan was), zal de sfeer binnen het kabinet niet verbeterd hebben.

De vorming van het CDA

Hadden de KVP, ARP en CHU net na de Tweede Wereldoorlog nog 52 procent van de stemmen binnengehaald, in 1972 was dat percentage gedaald tot onder de 30 procent. Het confessionele blok werd in de Tweede Kamer dus steeds kleiner. De manier om dit stemmenverlies een halt toe te roepen werd door sommigen gevonden in een vergaande samenwerking. Alleen, katholieken en protestanten waren in het verleden als water en vuur. KVP-voorman Schmelzer had in 1968 een samenvoegingstactiek uitgestippeld die het best samengevat kon worden met de woorden ‘samen ▶

⁴ Trouw, 22-9-1973.

⁵ D. Ten Berge, *Sapristil Van Agt – Opmerkelijke, komische en bizarre uitspraken van een regeringsleider* (Amsterdam/ Brussel 1981).

Demonstrerende vrouwen tegen sluiting van abortuskliniek Bloemenhove bij de rechtbank in Haarlem, 28 mei 1976. Foto: Bert Verhoeff, Anefo/Nationaal Archief.

uit, samen thuis.' De confessionelen beloofden elkaar dat ze voortaan samen in een kabinet zouden gaan zitten, of anders maar niet. Maar de deelname van KVP en ARP aan het kabinet-Den Uyl (dus zonder de CHU) verbrak deze belofte. In achterkamertjes, vergaderruimtes en congressentra werd vergaderd over hoe de christelijke volkspartij gestalte moest krijgen. Er waren nog veel vragen op te lossen: wie mochten lid zijn (en worden) van de nieuwe politieke partij? En moest het evangelie het enige richtsnoer zijn voor het politiek handelen? Willem Aantjes (fractievoorzitter van de ARP) vond duidelijk van wel. In zijn 'Bergrede' uit 1975 tijdens het eerste CDA-congres maakte hij duidelijk waar volgens hem de christelijke politiek voor moest staan: 'Niet om te heersen, maar om te dienen.' Toch accepteerde de ARP schoorvoetend een open CDA, iets wat KVP en CHU graag wilden. Nieuwe CDA-leden hoefden zich niet persoonlijk te laten inspireren door het evangelie. Deze knieval was de protestantse fractieleider een doorn in het oog, maar hij accepteerde het wel. In *de Volkskrant* is de berichtgeving over de nieuw te vormen partij niet *himmelhoch jauchzend*. Integendeel, elke dissonantie in de mogelijke samenwerking tussen de drie christelijke partijen werd door de krant breed uitgemeten.

De val en de schuldvraag

Het kabinet-Den Uyl zat de rit net niet uit. Een geschil over de grondpolitiek kon niet opgelost worden. De 'linkse' partijen (onder aanvoering van Den Uyl *himself*) wilden de gebruikswaarde van de grond betalen die door de overheid zou worden aangekocht, de 'rechtse' partijen (steunend op veel boeren) wilden de marktprijs. Speculatie zou de prijs opdrijven, zo verwachtten de progressieven, en dat zou oneerlijk zijn en ver afstaan van het motto van het kabinet. Na verwoede pogingen tot compromissen, kwam men er toch niet uit. Den Uyl zag zich genoodzaakt het ontslag aan te bieden aan koningin Juliana. In de verkiezingen die volgden werd de PvdA de grote winnaar, maar de partij kwam niet in de regering.

Verder lezen

Peter Bootsma, Willem Breedveld, *De verbeelding aan de macht. Het kabinet-Den Uyl, 1973-1977* (Den Haag 1999).

Anet Bleich, *Joop den Uyl (1919-1987). Dromer en doordouwer* (Amsterdam 2008).

Theo Brinkel, *Haagse jaren. De politieke memoires van Ruud Lubbers* (Amsterdam 2020).

Duco Hellema, *Nederland in de jaren zeventig* (Amsterdam 2012).

Adrianus Koster, *De eenzame fietser. Insiders over de politieke loopbaan van Dries van Agt* (Culemborg 2008).

Johan van Merrienboer, Peter Bootsma, Pieter van Griensven, *Van Agt. Tour de force* (Amsterdam 2008).

Anekdoten voor in de klas

Hoewel de literatuur over het kabinet-Den Uyl vaak gaat over de onderlinge strubbelingen (Den Uyl versus Van Agt, Van der Stoep versus Vredeling, etc.), zijn er ook prachtige anekdotes om te vertellen in de klas.

De grootste order ooit van Defensie (de aanschaf van de F-16-vliegtuigen) zou in het bijzijn van verschillende hoogwaardigheidsbekleders worden ondertekend in Den Haag. Maar minister Vredeling van Defensie (PvdA) was spoorloos. De avond ervoor was hij doorgezakt tijdens een kroegentocht. Na een zoektocht werd Vredeling alsnog opgespoord. Deze bleek zich nog steeds in een Leids café te bevinden, waarvandaan hij na veel protest getransporteerd werd naar Den Haag om zijn handtekening te zetten. De grote order van Defensie zal niet helemaal nuchter zijn ondertekend.

Een ander voorval deed zich voor na een nachtelijke escapade van staatssecretaris Van Dam (later VARA-directeur) en diezelfde Vredeling. Nadat de taxichauffeur Van Dam had afgezet bij zijn woning, moest de minister van Defensie nog worden thuisgebracht. Deze weigerde echter zijn adres te geven aan de taxichauffeur met als uitleg dat dit staatsgeheim was. De taxichauffeur zag geen andere mogelijkheid om bij Van Dam aan te bellen en te vragen waar hij Vredeling precies moest afleveren.

Na maandenlange onderhandelingen bleek het niet mogelijk een kabinet te vormen met de PvdA en de confessionelen. Van Agt en Wiegel (VVD) slaagden er daarna verrassend snel in om tot een akkoord te komen, stoelend op slechts 77 zetels. Het tweede kabinet-Den Uyl kwam er niet. Dat het kabinet-Den Uyl nog altijd tot de verbeelding spreekt, blijkt uit de schier oneindige stroom aan boeken en publicaties over deze periode. Niet alleen de jaren zestig kwamen in die tijd aan de macht (zonder de gewenste grote veranderingen overigens), maar vooral de politiek lag op straat: premier Den Uyl stond uit protest tegen de Spaanse dictator Franco zelfs eens boven op een auto. Daarnaast zal meegespeeld hebben dat verschillende politici uit het kabinet-Den Uyl later (inter)nationale bekendheid kregen: Van Agt en Lubbers leidden kabinetten en Wim Duisenberg werd de eerste directeur van de Europese Centrale Bank. Toch, de hoop op grote veranderingen was te groot geweest. Het kabinet-Den Uyl bereikte veel, maar had nog veel meer willen bereiken. Persoonlijke vetes, nationale en internationale crises zorgden ervoor dat dat niet is gelukt. ■